
Mateja Lazarević

Pioniri posle Tita: identifikovanje kao emancipatorni otpor kod mladih „Jugoslovena”

U radu se analiziraju načini na koje mladi ljudi iz Beograda, koji se lično izjašnjavaju kao Jugosloveni, izražavaju i artikulišu svoje nezadovoljstvo državom, politikom, društvenim institucijama i post-socijalizmom. Takođe se problematizuje samo određivanje jugoslovenskog identiteta, u tome da li je etnički, nacionalni, ili nešto drugo, pa i koliko je sama ova podela relevantna za analizu kulturnih praksi jedne slabo određene društvene grupe. Građa za analizu je prikupljena između juna i avgusta 2018. godine sa šest ispitanika, koristeći metod polustrukturisanih intervjua.

Uvod i teorijsko-metodološki okvir

Jugoslovenstvo, kao i bilo koji drugi obrazac identifikovanja, moguće je ispoljiti na veliki broj načina. U prošlosti, pre svega za vreme socijalizma, jugoslovenstvo se ispoljavalo u okviru dominantnog političkog diskursa, dok danas predstavlja nešto sasvim suprotno. Danas ono služi kao način da ljudi, naročito mladi, izraze svoje nezadovoljstvo kroz postojeće obrasce identifikovanja. Jugoslovenstvo se povrgava raznoraznim društvenim procesima, a i postavlja se u kontrastu sa drugim diskursima i obrascima identifikovanja, kao što je nacionalizam.

Radi razumevanja kompleksnog procesa stvaranja nacionalnog, etničkog i kulturnog identiteta, treba prvo definisati i razgraničiti šta tačno ti pojmovi uključuju. Pre svega, identitet podrazumeva, po Čarlsu Tiliju, akterov doživljaj neke kategorije/uloge/veze, udvojen s javnom predstavom tog doživljaja (Tilly 1996, prema Brubejker i Kuper 2003: 423). Etnicitet, međutim, ima burniju istoriju definisanja, ali je jasno da uključuje klasifikaciju ljudi i odnose u grupi (Eriksen 2010: 5). Termin etnicitet, kako navodi Tomas Eriksen u svojoj knjizi *Ethnicity and Nationalism*, odnosi se na veze između članova grupe koji smatraju sebe posebnim (*op. cit.* 10) i suštinski različitim od članova drugih grupa, iz čega proizilazi nastaje da je su srži razumevanja pojma etniciteta odnosa između „nas” i „njih” (*op. cit.* 33-34). Bez ovog principa, kaže Eriksen, etnicitet ne postoji (*op. cit.* 23). U

Mateja Lazarević
(2000), Beograd, Steve
Todorovića 3, učenik 4.
razreda Filološke
gimnazije u Beogradu

MENTOR: Milan
Škobić MA,
Northeastern University

antropologiji je već ustaljeno stanovište da etnicitet nije skupina kulturnih osobina, već je situaciono određen (Barth 1969, prema Jenkins 2008: 54). Time je etnicitet, u svojoj biti, političkog karaktera (Jenkins 2008: 54).

Jasno je da su etnički identiteti u bliskim vezama sa drugim identitetima. U svojoj knjizi *Rethinking Ethnicity*, Ričard Dženkins (Jenkins 2008) to argumentuje citatom Antonija Koena: „Zajednica stoga izgleda da implicira u isto vreme i sličnost i razliku opozicija jedne zajednice drugoj ili drugim društvenim entitetima” (Cohen 1985, prema Jenkins 2008: 53).

Pojmovi etniciteta i nacije/nacionalnosti su u veoma srodnom odnosu po tome što oba imaju dugu istoriju kroz koju su se prožimala različita razumevanja i značenja. Kao i etnocentrične ideologije, nacionalizam naglašava sličnosti među članovima i zacrtava granice prema? „autsajderima” (Eriksen 2010: 10). Međutim, posebnost pojma nacije (i nacionalizma koji dolazi uz njega) je pre svega njegov odnos prema državi. Sam termin, i pored ove distinkcije, teško je jednostavno locirati. Može se koristiti definicija koju je naveo Eriksen, citirajući Benedikta Andersona: „[nacija] je zamišljena politička zajednica – zamišljena kao ograničena, kao i suverena” (Anderson 1991, prema Eriksen 2010: 120). Prema Stefu Jansenu, antropolozi su dokazali da su granice nacije kao imaginarne zajednice kontingentne: one nastaju u interakciji i one su suštinski relacije (Jansen 2005: 45). Pojam nacije nastaje, u sadašnjem značenju, kroz potrebu za centralizacijom političke svesti nakon revolucija na Zapadu, pre svega promenom ekonomskog modela funkcionisanja država, iz feudalizma u kapitalizam (Smith 1986, prema Eriksen 2010). Utoliko je relevantno posmatrati obrazac identifikovanja Jugoslovena sa ekonomskim modelom sa kojim se oni sami povezuju, kao i političkim strukturama sa kojima interreaguju. Kada bi zaista bili ono što teoretičari definišu kao „nacija”, postojala bi jača organizacija među ljudima koji se tako izjašnjavaju, a i osećanje bezdržavnosti bi bilo mnogo naglašenije. Moji ispitanici su, pak, naglasili probleme u Srbiji i potrebu državne intervencije mnogo više nego što su pokazali znakove odnosa „mi-oni” sa nekom nacijom ili etničkom grupom. Time se treba ograditi od samog pojma nacije i nacionalnog identiteta u ovom istraživanju da ne bismo, kako kaže Aleksandar Motil (Motyl 2010) „pali u zamku nacionalizma”, i stoga može biti korisno u potpunosti izbeći stipulacije korišćenja terminologije i zahteva iz doba nacionalizma. Oslobođanje od ovih obrazaca može da otvori vidike brojnim teorijskim perspektivama u posmatranju nacije (Motyl 2010: 61), a i samom Jugoslovenstvu kao pojavi. Međutim, najjače izražen odnos „mi-oni” Jugosloveni su izrazili prema ljudima nacionalističkog opredeljenja, nazivajući ih sa jedne strane „zatupljenim”, a i ponekad produktima svoje sredine, ponovo se pozivajući na potrebu državne intervencije. Nacionalistu ćemo u ovom istraživanju nadalje smatrati osobom koja smatra da političke granice treba da budu srazmerne kulturnim (Gelner 1983, prema Eriksen 2010: 10). U ovome je nacionalizam bitan za određivanje diskursa u kome se Jugosloveni nalaze. Mnogi naučnici u svojim delima ukazuju na nacionalizam i njegov razvoj kao na sastavni deo modernog političkog diskursa (Jansen 2005: 45).

Nasuprot nacionalizmu, u mnogim političkim diskursima se javlja i antinacionalizam, dominantan kod Jugoslovena. U svojoj knjizi *Antinacionalizam*, Stef Jansen (Jansen 2005) predstavlja ovu pojavu kao glavni vid otpora nacionalizmu. Nacionalizam, koji je postao gotovo hegemonijski diskurs, ocrtava granice tako da se samo u okviru njega individualnost može i realizovati (Cohen 1985, prema Jansen 2005: 49). Antinacionalizam i antinacionalistička alternativa, prema Jansenu, često su bili glasni i vidljivi, ali još češće prigušeni i tihi (Jansen 2005:59). U zemljama bivše Jugoslavije, o kojima je Jansen i pisao, antinacionalizam je neretko i vezan za socijalističku prošlost. Tokom intervjuja koje sam sprovodio Jugosloveni često pominju socijalizam, a kod Jugoslavije ističu značaj „bratstva i jedinstva”, odnosno njihove verzije internalizovanog antinacionalističkog diskursa.

Budući da se već spominje određen poredak post-socijalističkog i neoliberalnog diskursa u kome ispitanici žive i unutar koga interaguju, izuzetno je značajno objasniti sam koncept diskursa. U ovom istraživanju se koristi Fukoovo (Fuko 2007) shvatanje ovog koncepta, koji nalaže da se diskursom, bilo „dominantnom” ili ne, nemiri i nezadovoljstva u društvu ublažuju. Ovo uloga diskursa je naročito naglašena uoči već postojećih struktura moći (Fuko 2007: 7).

Dve krucijalne teme koje se takođe javljaju u mom radu su jugonostalgija i jugoslovenstvo. Nostalgija nastaje i postaje česta kad ljudi sadašnjicu počnu da doživljavaju kao tešku i problematičnu (Chase i Shaw 1989, prema Jansen 2005: 220). Jansen definiše jugonostalgiju kao sećanje na bolje dane, odnosno kao selektivno prisećanje na normalnost svakodnevnog života. Međutim, on je došao do zaključka da jugonostalgija ne mora nužno biti u vezi samo sa prošlošću, nego i željom za boljim životom uopšte (Jansen 2005: 222). S tim u vezi, neki moji ispitanici su čak uzimali u obzir da je čežnja za Jugoslavijom izraz njihove nostalgije, ali takođe su pričali o tome kako bi Jugoslavija trebalo da izgleda, ili govorili o tome „koliko je to vreme”, kako su čuli, „bilo dobro”.

Jugoslovenstvo igra i dalje bitnu ulogu u postjugoslovenskom, pa i gorenavedenom antinacionalističkom diskursu. Stef Jansen, tokom svoje studije antinacionalističkog diskursa, se takođe bavi Jugoslovenima. Doduše, njegovi ispitanici su bili ljudi koji su živeli u Jugoslaviji kad je jugoslovenstvo bilo deo svakodnevice, i o njemu se nije ni puno diskutovalo (Jansen 2005: 209). Nekada, jugoslovenstvo je bio glavni orijentir u njihovim životima i sada smatraju da im je potreban, da moraju da ga preuzmu za sebe. Oni su tu svoju predstavu, time što su odbijali da jugoslovenstvo prepuste režimu, artikulisali kao važnu tačku svog kontradiskursa (Balinger 2003, prema Jansenu 2003: 211). Kontradiskurs, u ovom kontekstu, predstavlja otpor trenutnoj struji političke misli i ideologije. Ova predstava jugoslovenstva je relevantna za moje istraživanje, jer može i da napravi kontrast između generacija Jugoslovena i doživljava jugoslovenskog identiteta u različitim periodima postsocijalizma. Kod mladih Jugoslovena, pak, ne govori se o autonomizaciji starog koncepta Jugoslovenstva, već o definiciji ličnog kontradiskursa. Treba napomenuti da Jansen

ovde o jugoslovenskom kontradiskursu govori u kontekstu Srbije za vreme Slobodana Miloševića i vlasti Socijalističke Partije Srbije, kada se još država zvala „Jugoslavija”, tako da se danas za mlade Jugoslovene može reći da, slično Jansenovoj tvrdnji, ne žele svoj identitet da prepuste režimu.

Tokom početnih intervjua došlo je do ponavljanja narativa prenošenja koncepcijualizacije Jugoslavije kao države, odnosno ideja o stanju nekad postojeće Jugoslavije, i kvaliteta života u istoj. Ovo može da se tumači kao vrsta idealizacije, ali ono što je sigurno i što se ponavlja jeste veza između priče roditelja ispitanika i trenutne konceptualizacije „boljeg sveta”. To se može dovesti u vezu sa pojmom koji Majkl Hercfeld (Hercfeld 2004), u svojoj knjizi *Kulturna intimnost*, naziva „strukturalnom nostalgijom”. Pod ovim pojmom podrazumeva kolektivnu predstavu „rajskog poretka” u kome se živelo dobro, ili barem bolje, u kojem je uravnoteženo savršenstvo društvenih odnosa, a čiji gubitak ima sveobuhvatni uticaj (Hercfeld 2004: 184). Ključno kod strukturalne nostalgije jeste da se može javiti ponovo svakom narednom generacijom, što i vidimo kod prenošenja sećanja i nostalgije kod Jugoslovena, kao i ideja o narušenom reciprocitetu, na primer, vrlini ili vrednostima koji nisu više kao što su bili (Hercfeld 2004: 186). Jugosloveni, mahom kroz ovaj pojam, raspoznaju narušavanje određenog „sistema vrednosti” u društvu, bilo socijalističkog ili antinacionalističkog, i to predstavlja osnovu njihove kritike trenutnog društva.

Ispoljavanje kulturnog, subkulturnog i drugih vrsta delanja može se posmatrati kroz različite kontekste, prakse i perspektive. Jedan od predmeta mog interesovanja je odnos svakodnevnog i političkog delanja. Iako istorijski shvaćeni kao dva domena koji se pod svaku cenu moraju odvojiti, određeni pokreti, na primer feminizam i marksizam, počinju da ih smatraju nerazdvojivim (Spasić 2012: 77). Uz to shvatanje, nastaje pojam takozvanog „svakodnevnog otpora”. On ostaje skriven, jer se direktna konfrontacija sa vlašću izbegava. Što se tiče tipologije odnosa između svakodnevice i politike, može se zaključiti da je svakodnevno zapravo temelj institucionalne politike (Spasić 2012: 85).

U korenu ove vrste otpora stoji jedan svojevrstan i jedinstven način identifikovanja, koji je naročito svojstven mladim Jugoslovenima. Ovaj način identifikovanja se bazira na definisanju vremenskog perioda u kojem živimo skoro isključivo kao „post-nešto” (postsocijalizam, postjugoslovenski period). Kroz ovakvu vrstu identifikovanja se prošlost nostalgizira i shodno tome instrumentalizuje (Velikonja 2009: 371).

Kontekst postsocijalizma se odnosi, kako samo ime sugeriše, na period nakon pada socijalizma. Marina Simić (2014) u svojoj knjizi *Kosmopolitska čežnja: Etnografija srpskog postsocijalizma* navodi da ovaj kontekst u slučaju bivših jugoslovenskih republika odlikuje stanje radikalnog diskonuiteta, a i kontinuiteta sa socijalističkom prošlošću. Stanovništvo je u ovom periodu uključeno u nove trendove svetske ekonomije, kao i eskaliranu kulturu potrošnje (Simić 2014: 14). Ovo utiče, naravno, i na kulturne prakse, uključujući one vezane za sećanje na (možda nedoživljeni) socijalizam i iščekivanja uspeha kapitalizma (*op. cit.* 25).

Cilj ovog istraživanja jeste ispitivanje načina na koje ispitanici izražavaju i definišu svoj jugoslovenski identitet. Pored toga, fokus istraživanja je bio i na analizi razloga za zauzimanje pozicije jugoslovenstva u sadašnjem političkom i ekonomskom kontekstu. Upravo iz tog razloga sam posebno obratio pažnju na to kako ispitanici pozicioniraju svoj jugoslovenski identitet u odnosu na percipirano trenutno stanje u državi.

U cilju prikupljanja građe koristio sam se metodom polustrukturiranog intervjua. Sastavljeni upitnik je, kroz intervju, bio podložan promeni u skladu sa tokom razgovora. Urađeno je pet intervjua. Teme koje su se javljale mahom su bile vezane za to šta ispitanici smatraju najvećim problemima u državi i svetu, za njihove političke stavove i „jugoslovenstvo”. U jednom intervjuu sam koristio metodu grupnog intervjua, što je korisno zbog stvaranja spontanijih debata između ispitanika i ispitanica, naročito kada se međusobno poznaju. Takođe, relevantno je napomenuti da su svi ispitanici anonimni, tako da su sva imena nadalje pseudonimi.

Opis građe

Da bih saznao na koji se način se artikuliše nezadovoljstvo postsocijalizmom pri identifikovanju sa Jugoslavijom i jugoslovenstvom, razgovarao sam sa šestoro ljudi koji se, više ili manje izrazito, izjašnjavaju kao Jugosloveni. Svi ispitanici trenutno žive u Beogradu, ali su njihovi roditelji, babe i dede, uglavnom iz drugih mesta, a mahom i drugih bivših jugoslovenskih republika. Ispitanici su bili uzrasta između 16 i 19 godina. Porodice su kod svih „etnički homogene”, odnosno oba roditelja se ili izjašnjavaju kao Srbi, pravoslavne su vere, ili se izjašnjavaju kao Jugosloveni, mada se to nije pokazalo preterano relevantnim tokom intervjua. Svi ispitanici su mi bili muškog roda, budući da nisam bio u mogućnosti da izvršim intervju sa osobom ženskog roda koja se izjašnjava kao Jugoslovenka. Iako sam preko društvenih mreža uspeo da stupim u kontakt sa ovakvom osobom, na kraju termin za intervju nije mogao da se uskladi zbog drugih angažmana nesuđene ispitanice, uprkos prvobitnoj zainteresovanosti da učestvuje u istraživanju.

U istraživanju se nije pokazao razlog zašto je bilo teže pronaći osobe ženskog roda koje se izjašnjavaju kao Jugoslovenke, tako da je za ovo potrebno dalje istraživanje. Moguće je, uzimajući u obzir „falocentrične” izjave ispitanika, da je Jugoslovenski diskurs neinkluzivan prema ženama i da se po pravilu koncentriše na osobe muškog roda. Ovo su međutim samo pretpostavke istraživača, budući da se konkretni razlozi za ovu rodnu diskrepancu u istraživanju nisu pokazali.

Što se tiče grupnog intervjua, bitno je napomenuti da je nastao krajnje spontano pod inicijativnom ispitanika Cezara, koji nas je doveo do stana ispitanika Zorana. Potom su se uključili i Zoranovi roditelji, tako da su se pojavile dodatne teme. Jedna od relevantnijih tema je bila oslikana pitanjem šta bi tačno Josip Broz Tito, ili osoba u sličnoj poziciji kao on, uradila da reši probleme u sadašnjoj Srbiji. Teme u grupnom intervjuu su bile, u skladu sa upitnikom, prilično slične. Najdominantnija tema koja se

provlačila kroz sve intervjuje je bila trenutno stanje u Srbiji i aktuelni problemi. Na pitanje šta misle o trenutnoj situaciji o Srbiji, Cezar za vreme grupnog intervjuja svoje nezadovoljstvo izjašnjava veoma jasno: „Radije bih se ubio”. Na to Jugoslav i Zoran počinju da navode svoje argumente, potencirajući probleme kao što su ograničena sloboda medija, korupcija i neodređenost pozicije Srbije na svetskoj političkoj sceni.

Ispitanik Slobodan (17) me je pozvao u svoju kuću, da bismo obavili intervju. Ovo je ujedno i bio prvi intervju koji sam izvršio, pa u neku ruku nisam ni znao šta mogu da očekujem od njega. Ipak, javio se veliki broj tema koje su se kasnije pojavljivale i u drugim intervjuima.

Slobodan je tokom tog intervjuja najviše naglasio problem državne (ne)intervencije: „Problem je u tome što Srbija nije država”. Njega sam intervjuisao oko tri popodne u salonu njegove kuće, koja vodi poreklo iz perioda, kako on kaže, „kada mu je porodica još bila bogata”. U salonu se nalaze i police sa knjigama. On je sa levičarske pozicije, najviše izražene od svih ispitanika, kritikovao trenutnu situaciju u državi, koristeći istorijske podatke i ekonomsku i sociološku terminologiju da bi izrazio svoje stavove. Naglašava da koren stanja u Srbiji i problema koji u njoj nastaju leži, suštinski, u kapitalizmu. Ti problemi, uključuju trajnu nepromenljivost i istovetnost političke sfere, što ističu i svi ispitanici u grupnom intervjuu. Jugoslav, pri početku intervjuja, takođe napominje to kao ključni problem: „[glavni problem je] postsocijalizam koji traje 35 godina i isti političari koji traju 40”.

U toj istoj kući se nalazio i Grigorije za vreme intervjuja koji sam izvršio iz Istraživačke stanice. Na početku intervjuja, tu je bio prisutan i Slobodan i još jedan njegov prijatelj, pa se Grigorije sklonio u drugu sobu da bismo se bolje čuli i da bismo neometano mogli da razgovaramo. Sa Grigorijevim mlađim bratom, pak, intervju je izvršen u njihovom stanu. Budući da sam sa njim izvršio intervju dok je sam Grigorije bio prisutan, bio je dodatno opušten i voljan da odgovara na pitanja.

Moji ispitanici su naglasili dvostruki uticaj države na društvo – jedan pozitivni, drugi negativni. Govoreći o negativnom, pričali su o korupciji koja je prisutna u organima vlasti, kao i nepotizmu. Kada su navodili primere pozitivnih uticaja, uglavnom su se pozivali na poredak za vreme Jugoslavije, gde pominju dobre načine na koje je država uticala, na primer, na kulturu (Zoran je naveo primer poreza na šund, poredeći odnos postsocijalističke države prema kulturi u Jugoslaviji).

Pored korupcije i nepotizma, Grigorije i Slobodan su podosta bili voljni da pričaju o svom negativnom stavu prema crkvi. Slobodan je, iako religiozan kad je bio mlađi, govorio o tome kako Srpska pravoslavna crkva treba da iskoristi svoj uticaj u državi (iskoristio je termine „politički i ekonomski kapital”) da promoviše progresivne struje u crkvi, pa da se pri kritici treba fokusirati na socijalni konzervatizam ove institucije. Smatra da je loše svesti raspravu na, kako kaže, „popovi-lopovi”. Grigorije takođe ne zalazi u metafizičku kritiku, već u ulogu SPC u društvu, govoreći o eksploataciji verujućih ljudi od strane crkve. Takođe, preispituje poziciju Srbije kao sekularne države: „Ne poričem činjenicu da su većina Srba pravoslavci

i to je skroz u redu, nemam ništa protiv toga, ali ne smeju oni (SPC) da eksploatišu tu činjenicu za svoju dobit, u državi u kojoj su sve religije jednake, to što više ljudi veruje u jednu, ne znači da nisu jednake”. Niko od ispitanika nije ispoljavao bilo kakvu naklonost religioznosti u trenutnoj fazi života. Doduše, uglavnom nemaju negativan stav o ljudima koji veruju, naročito Grigorije, koji je govorio o veri kao nečemu što je ljudima u suštini i potrebno.

Moji ispitanici su se pre svega o stanju u Jugoslaviji informisali preko usmenih predanja: „Porodična veselja, ljudi pričaju. Ili bilo gde, ljudi pričaju”. Svoje poznavanje Jugoslavije su i iz ličnog interesovanja za generalnu istoriju regiona ili komunizma kao ideologije posebno isticali. Grigorije naglašava kako su njegovi roditelji igrali bitnu ulogu u njegovom informisanju, govoreći o tome koliko im to vreme nedostaje. Taj narativ se preneo i na Grigorijevog mlađeg brata, koji je nedavno okačio zastavu Jugoslavije i počeo da se izjašnjava kao Jugosloven. Cezar, kao i Grigorije, napominje kako je njegovim roditeljima bilo najnormalnije da putuju za Hrvatsku, a danas više ne, zbog određenih nacionalističkih tendencija: „Ne bi smeo da primiriše tamo sa BG tablicama”.

Kao što se po ovome vidi, priča o Jugoslaviji koja im je sa najvećim entuzijazmom preneti jeste o vremenu kada su se „svi slagali”. Mladi Jugosloveni su pričali o tome kako slabo uviđaju suštinske razlike između naroda bivše Jugoslavije. Poneki, pre svega Jugoslav, koji je i državljanin Hrvatske poreklom iz Vukovara, putovali su podosta po regionu, pa su i on i Slobodan naglasili da su to narodi koji su slični pre svega po tome što dele „iste probleme”. Što se tiče odnosa prema već pomenutim nacionalističkim tendencijama u bivšoj Jugoslaviji, moji ispitanici su imali veoma negativan stav prema tome. Iako su govorili o tome kako je bilo teško ujediniti šest naroda u jednu državu, pogotovo jer potiču iz drugačijih društvenih sistema i različitog konteksta, opisuju nacionaliste kao ljude bez perspektive, čak i u nekim navratima „zatupljene” političkom scenom, ponovo naglašavajući da je to produkt postsocijalizma. Jugoslav to ističe primerom: „Dok danas i to na političkim scenama kada neki prosečan seljak koji nema kablovsku, upravo zato što mu država nije obezbedila dovoljno sredstava. Iako je on pošten čovek, seljak, pošto ne može sam sebi da ugradi, ne kablovsku nego digitalizaciju, nema drugi izvor informacija sem propagiranih novina i televizija na nacionalnoj frekvenciji a tamo samo mogu da čuju – ‘Hrvati hoće rat’”. Ispitanici su oslovljavali nacionaliste i, po njihovim rečima, „šoviniste” kao osobe bez argumenata. Međutim, Andrej, iako takođe ima veoma izražene antinacionalističke stavove, je bio jedini od ispitanika koji je rekao da se aktivno druži sa nekim nacionalistima: „Gledaj ovako, znam ih dosta, jedan je jedini koji stvarno ima argumente, koji nije u fazonu aaa Četnici, Srbija, tri prsta. To je jedan od mojih boljih prijatelja. Dokaz opet da je prijateljstvo nešto više od politike.”

poziciju Srbije danas su poredili sa nekadašnjom pozicijom Jugoslavije. Imali su pozitivan stav o neutralnosti Jugoslavije za vreme Hladnog rata i o Pokretu nesvrstanih, kada se „nama čepila i Rusija i Amerika”. Ali opet, više puta su rekli da danas nismo „niko i ništa”, da danas, kada nismo

više „ozbiljna država”, svi rade sa nama šta god žele. Spominju „zlatne sedamdesete i osamdesete godine”, kada se živelo dobro i bilo mnogo manje korupcije, nepotizma i nacionalizma. Kako kaže Cezar, kada priča o tome od koga je slušao priče o Jugoslaviji i šta je čuo: „Pa čale je bio u fazonu, osamdesetih bio klinac, Partibrejkersi, živelo se ful, odeš sa sto dinara u bioskop, boli te uvo, niko te ne dira na ulici, imaš neku tu sigurnost da odeš na derbi, imaš u Knez Mihajlovoj ili gde već dve kolone, jedna Partizanova, jedna Zvezdina”. Svi ispitanici govore o vremenu koje je po njima bilo mirno ali je naravno i nosilo određeni broj problema.

Od svih ispitanika Zoran je najviše kritikovao režim koji je vladao za vreme Jugoslavije, fokusirajući se pre svega na probleme oko slobode govora i ono što on tumači kao državnu represiju. Iako je rekao da postoje dobri aspekti Jugoslovenskog, odnosno kako on kaže Titovog, odnosa prema kulturi (kao na primer porez na šund), kritikuje to što su određene knjige bile cenzurisane, kako u Jugoslaviji, tako i u svim komunističkim zemljama. Smatra da je Jugoslavija imala svoju jaku negativnu stranu, na primer Goli otok, i misli da ne treba slati sve „neistomišljenike” u kampove. Ostali sa grupnog intervjua su se složili sa njim oko Golog otoka, ali je potom nastala debata oko cenzure, naročito sa Jugoslavom. Cezar je bio više sklon tome da treba debatovati sa ljudima koji imaju drugačije mišljenje, shvatiti razlike i nastaviti dalje, dok Jugoslav smatra da ipak neke stvari treba i zabraniti, ali ne u meri u kojoj se to činilo u Jugoslaviji. S tim u vezi, samo Zoran ima loš stav o Josipu Brozu Titu, jer je za njega, kako kaže, „komunizam sloboda, a ne potiskivanje drugih mišljenja”.

Pored Zorana, i ostali ispitanici su određene autoritarne tendencije SFR Jugoslavije mahom opisivali kao negativne. Cezar je kritikovao ograničenje opšteg slobodnog govora i naglasio da ljudi treba da „imaju pravo da se vredaju”, a da se u to ne meša država. Ovo je jedina stavka u kojoj se kod Cezara pojavljuje skepsa prema državnoj intervenciji. I kod drugih ispitanika je zanimljivo što postoji jasna skepsa prema intervenciji u okviru svakodnevice, a skoro nikakva prema ekonomskoj intervenciji.

Analiza građe

Radi jasnog opisivanja i pozicioniranja „mladog jugoslovenskog diskursa”, kao što je i u teorijsko-metodološkom okviru naznačeno, mora se razgraničiti između različitih „vrsta identiteta” koje bi termin „Jugosloven” mogao da nosi. Za njega bi najlakše bilo reći da je to nacija ili etnicitet, gde se identifikovanjem sa državom koja više ne postoji oživljavaju mrtvih tradicija iščezlog socijalizma. Međutim, identifikacija se u ovom slučaju nije odrazila na već postojeće obrasce formiranja identiteta, i mnogo je relevantnije i, štaviše, zanimljivije govoriti o tome kako utiče na načine na koje mladi, neretko politički angažovani, izražavaju i projektuju svoju identifikaciju sa Jugoslavijom i jugoslovenstvom na nezadovoljstvo prilikama u kojima žive.

Stoga jugoslovenstvo, u ovom kontekstu, nije korisno posmatrati kao etnički identitet, gde imamo jasnu distinkciju između „nas” i „njih”

(Eriksen 2010: 33-34), što kod mladih Jugoslovena nije slučaj. Takođe, ne možemo ga uvrstiti ni u naciju, ako je posmatramo kao zamišljenu ograničenu političku zajednicu, jer se kod mladih Jugoslovena identitet pre svega izražava kroz nekakvu kosmopolitsku čežnju i želju za udelom u međunarodnoj zajednici, sa što manje granica (Simić 2014). Jugoslovenstvo, dakle, postoji više radi dekonstrukcije nego konstrukcije, da kroz prizmu odbijanja identiteta stvara jedan širi internacionalni identitet, priznat od međunarodne zajednice. Ovo se pre svega odnosi na slučajeve kada ispitanici spominju geopolitički položaj Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, kao i vrednost crvenog pasoša (pasoš SFRJ koji je omogućavao putovanja bez vize u većinu zemalja sveta) Utoliko se na specifičan način postavljaju prema Srbiji, vlasti i politici.

Identifikovanje u mikro-diskursu

Što se tiče samog diskursa u kome mladi Jugosloveni operišu, za istraživanje je bilo izuzetno korisno uočiti kako se stvaraju (kako ću ih u ovom radu nazivati) „mikro“-diskursi. Jugosloveni se, kako sam uočio po pričama ispitanika, retko organizuju u šire društvene grupe, stoga je ovaj konkretni mikro-diskurs veoma važan za posmatranje načina identifikacije i diskurzivnih praksi. Moji ispitanici su retko izjavljivali da lično poznaju veliki broj drugih koji se isto tako izjašnjavaju, ali im je poznato da je kao pojava identifikovanja sa jugoslovenstvom široko rasprostranjena, kako među građanima Srbije, tako i u ostalim bivšim jugoslovenskim republikama. Za vreme grupnog intervjua ispitanici su naveli da znaju veći broj Jugoslovena, ali da su to pretežno ljudi koji su rođeni za vreme SFR Jugoslavije. „Nas trojica prvo, al' kažem ti, znam dosta njih i konkretno ono što je ljudima suludo, koji bar ne idu u Hrvatsku uopšte, ima ih u Hrvatskoj ih ima još dosta. Pričamo ono generalno, kad ih lično znaš. Znam ih dosta, i koliko iz Slavonije, toliko iz Zagreba, toliko iz Istre, dobro u Dalmaciju nisam toliko zalazio.“ Takođe, ispitanik Cezar se povezao sa drugim Jugoslovenima kroz politički aktivizam, odnosno primetio je da su mahom koncentrisani unutar levičarskih grupa. Međutim, retko uočavamo jasno političko ili šire organizovanje Jugoslovena kao jasno definisane društvene grupe, već se najčešće reprodukuje kroz mikro-diskurse kao ovaj na koji sam naišao za vreme grupnog intervjua.

Ova vrsta organizovanja na mikro-nivou, u svojoj biti, jeste vrsta političkog delanja. U ovom ambijentu, gde se ne upražnjava direktna konfrontacija sa vlašću ili otvoreno političko delanje, govorimo o svakodnevnom otporu, gde se uobičajena praksa povezuje sa vrstom aktivizma (Spasić 2012: 85). Svakodnevno delanje kao temelj političkoj praksi nije redak u kulturi, naročito kada se se, kao u ovom slučaju, okupljaju bliski ljudi i izražava (ne)zadovoljstvo.

Ova kulturna praksa takođe može objasniti disproporcionalno mali broj žena koje se izjašnjavaju kao Jugoslovenke. Svi moji ispitanici su bili muškog roda, a niko od njih nije mogao da me uputi potencijalnom žen-

skom ispitaniku. Česta isključenost i podrazumevanje sfere političkog kao „muškog”, može se uzeti u obzir pri tumačenju rodne strukture ispitanika.

U grupnom intervjuu je takođe došlo do momenta koji se može očekivati pri radu sa više ispitanika istovremeno. Čak i Zoran, inače jedini ispitanik koji je iskazao izričito negativan stav prema Josipu Brozu Titu, i koji je ideološki najviše odstupao od svih ispitanika, složio se se stavovima drugih Jugoslovena što se tiče samog kvaliteta života u Jugoslaviji, iako je intervju počeo sa određenom rezervom i stavovima o jugoslovenstvu kao „ideal”. Jugoslovenski mikro-diskurs postaje kritika sadašnjeg društvenog poretka kroz obrasce koji su bili prisutni u Jugoslaviji, odnosno predlaganje rešenja postsocijalističkih problema putem socijalističkih ideja ili jugoslovenskog, uslovno rečeno, nacionalizma.

Nostalgija – „s kolena na koleno”

„Porodična veselja, ljudi pričaju. Ili bilo gde, ljudi pričaju”, rekao je ispitanik Grigorije za vreme intervjua. Kada govorimo o diskursu koji se javlja kod mladih Jugoslovena, neosporiv je širi kontekst i okruženje u kom se oni nalaze. Nostalgija, naročito jugonostalgija, neosporiva je kao fundamentalni deo srpskog političkog (u ovom slučaju i post-socijalističkog) diskursa, koji se reprodukuje i oslikava na manje diskurse. Kolektiv u svom upražnjavanju diskursa prenosi njen sadržaj krajnje strukturalno, kroz usmena predanja, priče i narative koje možemo čak nazvati i legendama. Kao što je nagovešteno u naslovu ovog segmenta postojeće strukture u društvu, kao što je porodica, takođe su sposobne da reprodukuju „jugoslovenski model” identifikovanja. Ispitanici su više puta nagovestili uticaj roditelja na njihov doživljaj sopstvenog jugoslovenstva i koristili njihove narative da oslikaju svoj identitet.

Razgovor sa stanovnicima Srbije o Jugoslaviji neosporivo izaziva široku dijapazon reakcija, naročito kod stanovništva koje je živelo za vreme socijalizma. Te priče ne ukazuju nužno na ideološku naklonost, koliko god ona bila od koristi za širenje nostalgije, po principu strukturalne nostalgije, unutar kolektiva. Strukturalna nostalgija je kolektivna pojava i ne prestaje smrću poslednje generacije „Jugoslovena”, već se njihova zajednička predstava o nekadašnjem „rajskom poretku” u kome je postojala izvesna ravnoteža i usklađenost društvenih odnosa reprodukuje (Hercfeld 2004: 186). Radikaln primer za ovo jeste Grigorijev i Andrejev deda, koga obojica opisuju kao „ubeđenog komunistu”, tako tumačeći njegovu ljubav prema Jugoslaviji i kasnije jugonostalgiju.

Majka ispitanika Zorana se takođe izjasnila kao Jugoslovenka dok je prisustvovala intervjuu. Ona dolazi iz sasvim drugačije sredine, što se tiče materijalnih prihoda i generalne klasne pripadnosti, ali to nije uticalo na činjenicu se nostalgija prenela na njeno dete. Međutim, ideja o „rajskom poretku” Jugoslavije nije uniformna, Jasno da se strukturalna nostalgija i dalje ispoljava, ali klasna pripadnost najpre utiče na konkretne narative koji se prenose. Boravak u Zoranovoj kući mi je dao određeni uvid u njihovu klasnu pripadnost. Narativi koje Zoran ističe se pre svega odnose na

„kulturu”, kao što i on sam ističe. Tokom razgovora sa njim i njegovim roditeljima, kao značajna tema javio se šund. Ova diskrepanca u temama koje Zoran naglašava, naspram ostalih ispitanika, svakako se može objasniti klasnom pripadnošću, što je u narednom delu analize i objašnjeno.

Nezadovoljstvo spram prošlosti

Koliko je jugoslovenstvo diskurs, utoliko je i kontradiskurs. Srž ovog kontradiskursa leži u antinacionalizmu, odnosno odbijanju nacionalističkog diskursa i zamenjivanje istog novim, jugoslovenskim. Ispitanici u više navrata govore o nacionalizmu u negativnom kontekstu i na različite načine izražavaju kako je opšteprisutna negativna pojava u društvu. Jugoslovenski, mirondotski period je predstavljen kao period u kome su se svi narodi unutar nekadašnje Jugoslavije „slagali”, i implicitni krivac za razaranje nekadašnjeg rajskog poretka jeste upravo nacionalizam.

Nacionalizam ispitanici opisuju kao ključni element vladajućeg diskursa. Iako nije opisan kao integralan deo režima, kao kod ispitanikâ Stefa Jansena (Jansen 2005) za vreme 90-ih godina prošlog veka, nacionalizam predstavlja fundamentalni element protiv koga se, prema njima, treba boriti. Stoga svoju identifikaciju postavljaju upravo naspram ovog vladajućeg diskursa, kao što su Jugosloveni 90-ih, njega postavljali naspram vladavine Slobodana Miloševića (Balinger 2003, prema Jansen 2005: 211).

Jugoslavija, u ovom kontekstu, postaje instrument za rešavanje problema u državi, samim tim što su mnogi fundamentalni problemi, kao što je moć organizovane religije, nastali nakon njenog raspada. Period socijalizma u narativu mladih Jugoslovena je period blagostanja, a Jugoslavija njen nosilac, i vrlo je jasno kontrastiran u odnosu na današnju Srbiju i postsocijalistički poredak. Ispitanik Andrej čak naglašava da, iako se za vreme Jugoslavije kralo, vraćalo se narodu, a danas postoji problem što se krađe, ali se ništa ne vraća, već se sam ciklus krađe nastavlja.

Pre svega, institucije koje su danas štetne po narod i zemlju nisu opisane kao problematične za vreme Jugoslavije. Pozitivan uticaj tih institucija je neretko pripisivan nekadašnjem „sistemu vrednosti” koji je vladao u Jugoslaviji, gde je svako bio spreman da pomogne drugome, gde je postojala „kolektivna svest” (ispitanici značaj ove pojave u više navrata ističu, štaviše koriste isti termin). Kako Zoran navodi, hvaleći nekadašnji porez na šund, ovo se odrazilo i na kulturu.

Pored unutrašnjeg „rajskog” poretka, vreme socijalizma se predstavlja kao zlatno doba gde je Jugoslavija imala međunarodni ugled, kad je bila „ozbiljna država”. Jugosloveni žele Srbiji da bude „velika”, ali ne iz nacionalističkih poriva, već iz želje da se izbave iz stanja gde je njihova država „niko i ništa”. Ovo se takođe uklapa u kontradiskurs koji nije samo antinacionalistički, već jedan koji se protivi današnjoj spoljnoj politici Srbije, koja se smatra slabom i neefikasnom. Nekada se, prema Andreju, „nama čapila i Amerika i Rusija”, dok smo danas nepoznati, a ne nesvrstani.

Nezadovoljstvo spram budućnosti

Česta tema koja se provlačila u intervjuima su potencijalna rešenja za današnje probleme. Ispitanici žele ne samo ujedinjenu Jugoslaviju, već region koji je stabilan i solidaran. Ta budućnost koju zamišljaju se takođe oslikava kroz svojevrsnu nostalgiju, kroz koju se integriše i internalizuje ideja o načinu kako bi država trebalo da funkcioniše. Krađa i nepotizam su predstavljeni kao primarni problemi, ali način na koji su uobičajeno predstavili kao najidealnije rešenje jeste državna intervencija, odnosno izvor problema su locirali u državnoj neintervenciji. Zoran, Cezar i Jugoslav su se zamislili u ulozi imaginarnog vladara Jugoslavije koji ima moć i autoritet da reši probleme, da ne bi više imali državu u kojoj pitanje u vezi sa trenutnom situacijom dovodi do odgovora: „Radije bih se ubio”.

Zaključak

Otpor mladih Jugoslovena se javlja pre svega kroz svakodnevnu praksu. Ovo dovodi vremenom do instrumentalizacije samog diskursa i identifikacije i može dovesti do političkog i aktivističkog angažmana u svrhu dostizanja ideala. U ovome je diskurzivna praksa stvaranja jugoslovenskog identiteta ključna u svom fokusiranju artikulacije nezadovoljstva i ovu praksu u istorijski kontekst, sa određenom prošlošću i budućnošću, u vremenu kada budućnost mnogima deluje krajnje nejasna, u sadašnjosti u kojoj vlada ubrzani ritam modernizacije i „progresivne politike” (Velikonja 2009: 371).

Izražavanje nezadovoljstva u diskursu mladih Jugoslovena postaje jedinstven u kulturnom i u širem diskursu post-socijalizma u tome što ukazuje na generalne prakse politički „osvešćene” omladine i probleme koje oni smatraju relevantnim. Iz razgovora sa ovim mladim Jugoslovenima saznao sam da Jugoslovenstvo nije samo identitet ili proces identifikacije, već način otpora protiv institucija, instrumenata i procesa koje oni smatraju represivnim, i u tome samo jugoslovenstvo kod njih dobija emancipatorni karakter.

Literatura

- Brubejker R., Kuper F. 2003. S onu stranu „identiteta”. *Reč*, 69: 405.
- Eriksen T. H. 2010. *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press
- Fuko M. 2007. *Poredak diskursa*. Beograd: Biblioteka alografije
- Hercfeld M. 2004. *Kulturna intimnost*. Beograd: Biblioteka XX vek
- Jansen S. 2005. *Antinacionalizam: etnografija otpora u Beogradu i Zagrebu*. Beograd: Biblioteka XX vek
- Jenkins R. 2008. *Rethinking ethnicity*. SAGE

- Motyl A. J. 2010. The social construction of social construction: implications for theories of nationalism and identity formation. *Nationalities Papers*, **38** (1): 59.
- Simić M. 2014. *Kosmopolitska čežnja: Etnografija srpskog postsocijalizma*. Beograd: Centar za studije kulture Fakulteta političkih nauka
- Spasić I. 2012. Svakodnevno i političko: Kontrapunkt, otpor ili temelj?. *Političke perspektive*, **2** (1): 73.
- Velikonja M. 2009. Povratak otpisanih. U *Zid je mrtav, živeli zidovi!* (ur. I. Čolović). Beograd: XX vek, str. 366-98.

Mateja Lazarević

Pioneers After Tito: Identification as Emancipatory Resistance Among Young “Yugoslavians”

This paper analyses ways in which young people from Belgrade, who all personally identify as Yugoslavs, express and articulate their dissatisfaction with the state, politics, social institutions and postsocialism. The definition of Yugoslav identity as ethnic national or some other, is also scrutinized, as well as the relevance of such a distinction in regard to an unclearly defined social group. Research data for the analysis was collected through semi-structured interviews between June and August 2018, with six respondents.

